

INTERNETDAN SAMARALI FOYDALANISHGA DOIR LOKUS NAZORATNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOYIY PSIXOLOGIK OMILLARI

Abduraimova Farida Ilhomovna

Termiz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada yoshlarning internetdan samarali foydalanishida lokus nazoratning o'rni va uni shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi. J. Rotterning ijtimoiy o'rganish nazariyasi, o'zbek psixologlarining shaxs va ijtimoiylashuv haqidagi qarashlari asosida oila, ta'lim muhiti, tengdoshlar guruhi va ijtimoiy tarmoq muhitining ichki lokus nazoratni shakllantirishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan. Raqamli jamiyat sharoitida mazkur omillarni hisobga olgan holda profilaktik va rivojlantiruvchi tavsiyalar taklif etiladi.

Аннотация. В статье рассматриваются социально-психологические факторы формирования локуса контроля, связанного с эффективным использованием интернета молодёжью. На основе теории социального научения Дж. Роттера и взглядов узбекских психологов анализируется роль семьи, образовательной среды, группы сверстников и среды социальных сетей.

Abstract. The article examines socio-psychological factors in forming a locus of control that supports effective Internet use among young people. Drawing on Rotter's social learning theory and the work of Uzbek psychologists, it analyses the roles of family, educational environment, peer group and social-media environment, and offers practical recommendations.

Kalit so'zlar: lokus nazorat, ichki va tashqi lokus, internetdan samarali foydalanish, ijtimoiy-psixologik omillar, yoshlar, raqamli savodxonlik.

Kirish

Raqamlashtirish jarayoni O'zbekistonda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi iqtisodiyot va davlat boshqaruvini raqamlashtirish bilan birga, aholining raqamli ko'nikmalarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi [1]. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun (2016-yil 14-sentyabr, O'RQ-406) 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan shaxslarni yoshlar sifatida belgilab, ularning ijtimoiy-

psixologik jihatdan sog'lom rivojlanishi va huquq hamda manfaatlarini himoya qilishni davlat siyosatining asosiy yo'nalishi sifatida e'tirof etadi [2].

Internet qamrovi yuqori. DataReportal (Kepios) ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil oxirida O'zbekistonda 33,1 million kishi internetdan foydalangan (aholining 89,0 foizi), ijtimoiy tarmoq foydalanuvchi identifikatorlari soni esa 14,1 millionga (aholining 37,9 foizi) yetgan [6]. Aholining deyarli yarmi 27 yoshgacha ekanini inobatga olsak, internet muhiti yosh avlod ijtimoiylashuvining asosiy maydoniga aylangani ayon bo'ladi. Shu sababli muhim savol endi "internetdan foydalanyaptimi?" emas, "qanchalik samarali va xavfsiz foydalanyapti?" degan savoldir. Aynan shu yerda shaxsning o'z xatti-harakati natijalari uchun javobgarlikni qayerga yuklashi, ya'ni lokus nazorati hal qiluvchi psixologik omilga aylanadi.

Asosiy qism

1. Nazariy asos. Lokus nazorat tushunchasini J. Rotter ijtimoiy o'rganish nazariyasi doirasida ilmiy muomalaga kiritgan: u shaxsning hayotiy voqealar natijasini o'z xatti-harakati bilan (ichki lokus) yoki tashqi kuchlar, omad va boshqa odamlar bilan (tashqi lokus) bog'lashga moyilligini ifodalaydi [3]. Rotterning fikricha, bu moyillik tajriba va ijtimoiy muhit ta'sirida o'rganiladi, ya'ni u tug'ma emas, shakllantirilishi mumkin bo'lgan sifatdir. Bu qoida pedagogik va profilaktik ishlar uchun muhimdir.

Internetdan samarali foydalanish deganda biz maqsadga yo'naltirilgan (ta'lim, kasbiy, ijodiy), vaqtni o'zi boshqaradigan, axborotga tanqidiy yondashadigan va onlayn xavflardan o'zini himoya qila oladigan foydalanishni tushunamiz. Nazariy jihatdan ichki lokusli shaxs onlayn faoliyatini rejalashtiradi, ekranda o'tkazgan vaqti va qabul qilgan axboroti uchun mas'uliyatni o'ziga oladi. Tashqi lokusli shaxs esa "algoritm ko'rsatdi", "vaqt o'zi o'tib ketdi", "baribir hammasi shunday" kabi mulohazalarga tayanib, impulsiv va nazoratsiz foydalanishga moyil bo'lishi mumkin. Xorijiy tadqiqotlarda tashqi lokus bilan muammoli internet foydalanish o'rtasidagi bog'liqlik qayd etilgan, biroq bu bog'liqlik sababiy emas, ehtimoliy xarakterga ega va madaniy kontekstda alohida tekshirilishi lozim.

2. O'zbek olimlarining qarashlari. E.G'. G'oziev shaxs rivojlanishi, tafakkur va o'z-o'zini boshqarish psixologiyasiga oid ishlarida mustaqil fikrlash, shaxs faolligi va xulq-atvorni ongli tartibga solishning ahamiyatini asoslagan [4]. Bu g'oyalar ichki lokus nazoratning mohiyati bilan hamohang bo'lib, internet axborotini tanqidiy baholash ko'nikmasini tushuntirishda nazariy tayanch bo'ladi. V.M. Karimova ijtimoiy psixologiya, shaxsning ijtimoiylashuvi va oila hamda guruh muhitining shaxs shakllanishidagi o'rni masalalarini yoritgan [5]. Bu yondashuv lokus nazoratni individual xususiyat emas, balki ijtimoiy muhit

ta'sirida shakllanadigan hodisa sifatida o'rganish imkonini beradi. Mazkur ishlarning internet kontekstiga tatbiqi muallifning nazariy xulosasi ekanini ta'kidlash joiz.

3. Shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar. Nazariy tahlil asosida to'rt guruh omilni ajratish mumkin:

- Oilaviy omillar. Avtoritetli (talabchan, ammo qo'llab-quvvatlovchi) tarbiya uslubi bolada tanlov va mas'uliyat tajribasini beradi, haddan tashqari qattiq nazorat yoki befarqlik esa tashqi lokusni kuchaytirishi mumkin. Ota-onaning o'z raqamli xulq-atvori ham namuna vazifasini o'taydi.
- Ta'lim muhiti. Media va axborot savodxonligi, mustaqil izlanish topshiriqlari, muvaffaqiyatni sa'y-harakat bilan bog'lovchi baholash tizimi yoshlarda "natija mening harakatinga bog'liq" degan ishonchni mustahkamlaydi.
- Tengdoshlar guruhi va ijtimoiy tarmoq muhiti. Yoqtirishlar (like) va ko'rishlar soni orqali tashqi baholashga qaramlik, ijtimoiy taqqoslash va "biror narsani o'tkazib yuborish" qo'rquvi tashqi lokusni kuchaytiradigan omillar sifatida qaralishi mumkin.
- Ijtimoiy institutlar va qo'llab-quvvatlash. Mahalla, yoshlar tashkilotlari va ustoz-murabbiy bilan ishonchli aloqa yoshlarning o'z imkoniyatiga ishonchini oshiradi va onlayn muhitda ijobiy namunalar beradi.

4. Empirik tadqiqot uchun yondashuv. Gipotezani tekshirish uchun Rotterning I-E shkalasi yoki uning rus tilidagi moslashuvi bo'lgan sub'ektiv nazorat darajasi (SND/USK) so'rovnomasidan [7], shuningdek internetdan foydalanishning maqsadi, davomiyligi va xavfsizlik ko'nikmalarini o'lovchi vositalardan foydalanish tavsiya etiladi. Ota-ona tarbiya uslubi va tengdosh ta'siri o'zgaruvchilari regressiya tahlilida nazorat omili sifatida kiritilishi mumkin. Mazkur tezisda empirik natijalar keltirilmagan; ular tadqiqot o'tkazilgach alohida taqdim etiladi.

Xulosa

Internetdan samarali foydalanish faqat texnik ko'nikmaga emas, shaxsning o'z xatti-harakatiga mas'uliyat olish tayyorligiga, ya'ni ichki lokus nazoratga ham bog'liq. Lokus nazorat ijtimoiy muhit ta'sirida shakllangani uchun uni oila, maktab, oliy ta'lim va ijtimoiy institutlar hamkorligida maqsadli rivojlantirish mumkin. Amaliy tavsiyalar: (a) ota-onalar uchun raqamli tarbiya bo'yicha psixologik-pedagogik trening; (b) ta'lim dasturlarida tanqidiy tafakkur va media savodxonlikni mustahkamlash; (c) yoshlar bilan ishlovchi psixologlar uchun lokus nazoratni diagnostika qilish va rivojlantirish metodikasini joriy etish; (d) milliy kontekstda lokus nazorat va internet xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi uzunlamasina tadqiqotlar o'tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni ““Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”. – lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonuni, 2016-yil 14-sentyabr, O'RQ-406-son. – lex.uz.
3. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement // Psychological Monographs: General and Applied. – 1966. – Vol. 80, No. 1. – P. 1–28.
4. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: [nashriyot, yili – kutubxona katalogi bo'yicha aniqlang].
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: [nashriyot, yili – kutubxona katalogi bo'yicha aniqlang].
6. Kepios. Digital 2026: Uzbekistan. – DataReportal. – <https://datareportal.com/reports/digital-2026-uzbekistan>
7. Bazhin E.F., Golyunkina E.A., Etkind A.M. Metod issledovaniya urovnya sub'ektivnogo kontrolya // Psikhologicheskiy zhurnal. – 1984. – T. 5, № 3. – S. 152–162.